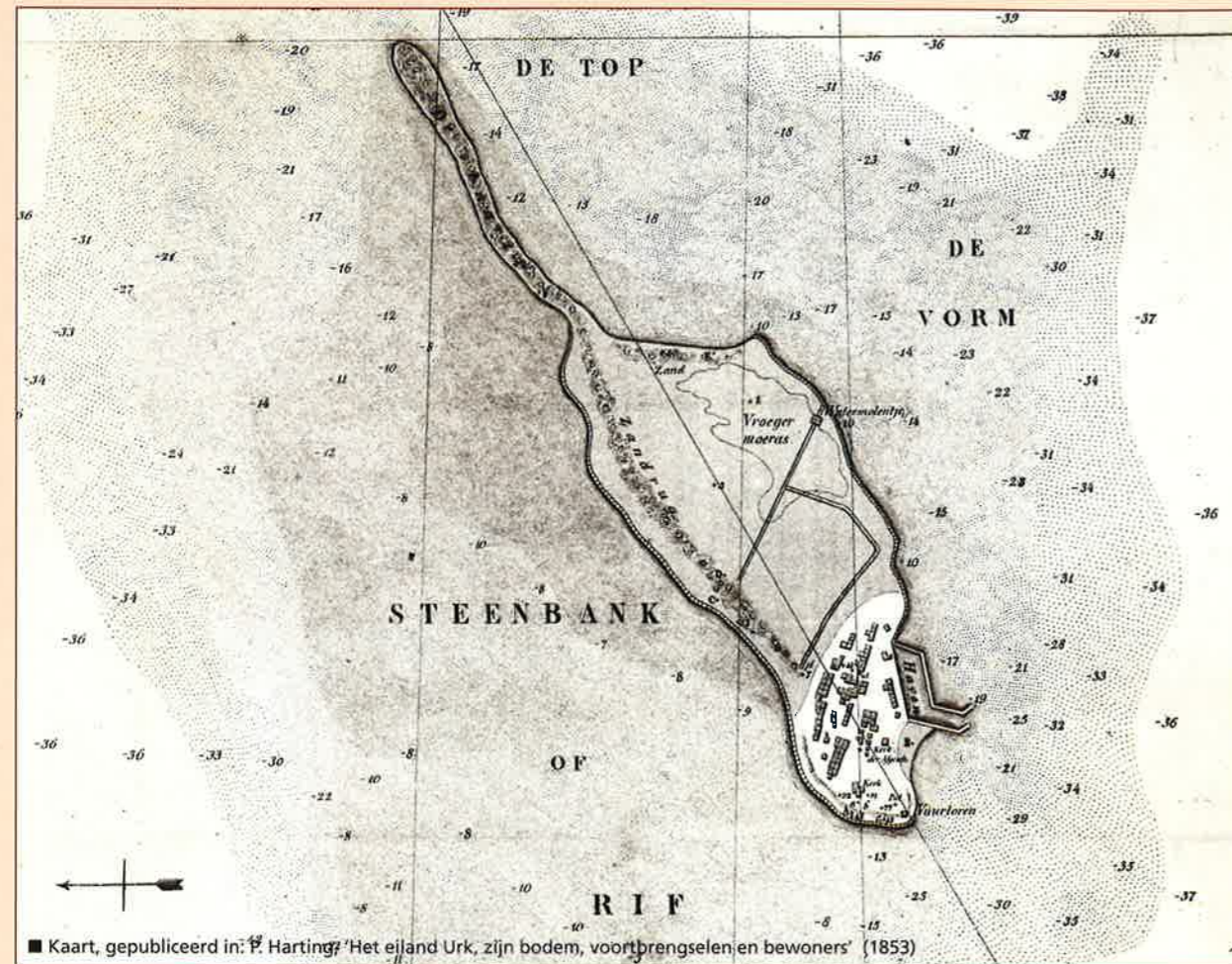

Urk in beeld gebracht

deel 1

Uit de keuken van een historicus

Het beeld van het oude Urk is lange tijd sterk bepaald door de beschrijvingen die werden gepubliceerd tussen het begin van de 19e eeuw en 1939, het jaar waarin het eiland door de aanleg van de Noordoostpolderdijk met het vasteland werd verbonden. Vaak is in die beschrijvingen het verhaal verteld van het geïsoleerd gelegen vissersdorp, waarin tradities, sociale saamhorigheid en kerkelijke rechtzinnigheid structuur gaven aan het dagelijkse leven. Nostalgie naar een eenvoudig en overzichtelijk gemeenschapsleven of de vrees dat eigenheid en eigenaardigheden in een snel veranderende wereld verloren zouden gaan, maakten dat het verleden van Urk menigmaal 'romantischer' is afgeschilderd dan de werkelijkheid in feite toestond. Door historisch onderzoek is de afgelopen decennia gepoogd een beter beeld te krijgen van de werkelijke situatie van Urk in de anderhalve eeuw die voorafgingen aan 1939. Voor de 'levende geschiedenis' op de Urker Bult in het buitenmuseum kon al volop van nieuw verworven inzichten worden geprofiteerd.

Wie zicht wil krijgen op de geschiedenis van Urk, heeft niet alleen te maken met een karrenvracht aan te raadplegen literatuur. Hij of zij moet er ook rekening mee houden dat menige auteur de historische gebeurtenissen vanuit een bepaalde achtergrond heeft geïnterpreteerd en niet zelden een eenzijdig beeld schetst van hetgeen zich op en rond het voormalige Zuiderzee-eiland heeft afgespeeld. Daarnaast zijn er in de loop der tijd onderzoeken gedaan die naar hedendaagse

maatstaven zeer incompleet zijn, feit en fictie vermengen of geen onderscheid maken tussen meer en minder betrouwbare gegevens. Daarom leek het de directie van het Sociaal Historisch Centrum voor Flevoland, één van de voorlopers van het NLE, een kleine tien jaar geleden zinvol een project te formuleren dat zich richtte op het schrijven van een moderne algemene geschiedenis van Urk. Er werd daarbij gedacht aan een pendant van de publicatie Schokland. De historie van een weer-

barstig eiland, die in 1991 verscheen en inmiddels vier herdrukken beleefde. Het duurde even voordat met de uitvoering van het Urk-project kon worden begonnen, maar nu is dan toch - na anderhalf jaar onderzoek - het eindresultaat binnen handbereik. Het overzicht van de eilandhistorie dat ik als projectuitvoerder heb beoogd te maken, brengt datgene bijeen wat thans bekend is over de Urker historie tussen de prehistorie en het begin van de 21e eeuw. Mijn onderzoek wil niet alleen een bestandsopname zijn, maar ook een stimulans voor nieuwe geschiedschrijving. Want het mag dan lijken alsof we over bijna alle aspecten van Urk en zijn bewoners voldoende informatie hebben, bij nader inzien zijn er nog vele historische episodes die om een nadere invulling vragen.

Beeldvorming

Binnen het onderzoeksproject kreeg de periode 1800-1940 extra aandacht. Dit vaak als statisch afgeschilderde tijdvak heeft de beeldvorming van Urk sterk beïnvloed. Lange tijd waren schetsen van het eilandleven en beschrijvingen van de visserijontwikkeling, de Urker gebruiken en de volksaard gebaseerd op verhalende bronnen uit de 19e en het begin van de 20e eeuw. In deze bronnen zijn vele als eigentijds gepresenteerde gegevens feitelijk niets anders dan onkritisch overgenomen tekstpassages uit oudere geschriften. Onderzoek in ongepubliceerd archiefmateriaal heeft inmiddels duidelijk gemaakt dat de literatuur uit het tijdvak 1800-1940 maar een deel van de toenmalige werkelijkheid weergeeft en wat betreft vroeger eeuwen soms slecht te verifiëren informatie bevat. En dus behoeft het beeld van Urk enige bijstelling, temeer daar het in ruime mate opnieuw uitgeven van oude artikelen en brochures, onder andere in de periodiek Urker Volksleven, de valse indruk zou kunnen wekken dat onze historische kennis de afgelopen jaren niet wezenlijk is toegenomen. Om het tegendeel aan te tonen, worden hieronder enkele grote lijnen uit de eilandontwikkeling naar voren gebracht. Ze hebben vooral betrekking op de anderhalve eeuw die voorafging aan 3 oktober 1939, de dag waarop door de sluiting van de dijk naar Lemmer een einde kwam aan het bestaan van Urk als eiland. Daar waar Urk museaal gepresenteerd wordt (in het Zuiderzeemuseum, Urker Museum Het Oude Raadhuis en vanaf volgend jaar ook in het NLE), staan deze 150 jaar, of delen ervan, centraal.

Door André Geurts

Wonen

De vorm en omvang die Urk aan de vooravond van de aanleg van de Noordoostpolder had, lag in de 18e eeuw reeds in grote lijnen vast. Ook de verdeling van het eiland in een hoog zuidwestelijk deel (de bult) en een laag noordoostelijk gebied was al geruime tijd een gegeven. Het hoge deel kende van oudsher bewoning, het lage niet. Tot in het midden van de 19e eeuw waren de huizen van de eilandbewoners aan de luwe zijde van de Urker hoogte gesitueerd. Vanaf het moment dat het eiland in 1819 een echte haven kreeg, schoof de bebouwing over de bult heen. Ondanks de snelle groei van de bevolking bleven de Urkers wonen op het hoge deel van hun eiland. Alleen hier waren ze zeker van droge voeten tijdens perioden van storm of hoog water. In 1930 was de bult overbevolkt geraakt en woonden in vele huizen meerdere gezinnen. Het spreekt vanzelf dat het aanzien van Urk door de alsmaar toenemende bebouwing in de loop van de tijd veranderde.

De westzijde van het hoge deel van Urk, gezien vanuit zee. Houtskooltekening door M. Monnickendam, 1931. Collectie Zuiderzeemuseum.

Voor hen die het eiland over zee naderden, bleven evenwel de vuurtoren en de toren van het hervormde 'kerkje aan de zee' beeldbepalende bakens.

In de tweede helft van de 19e eeuw stonden de Urker vissershuizen schots en scheef op de top en de flanken van de Urker bult. Een rooilijn was er nauwelijks te ontdekken. Er is wel eens gezegd dat de bebouwing op een Neurenberger speelgoeddoos leek. In de 20e eeuw werd het dorp uitgebreid met talloze nieuwe woningen die een meer geordende ligging kregen. Ofschoon op het uiterlijk van deze nieuwe huizen regelmatig kritiek is geuit – ze zouden karakterloos zijn en geen aansluiting hebben bij de oude bebouwing – waren ze wat ruimtegebruik en hygiëne betreft een grote vooruitgang. Zo maakten bijvoorbeeld aparte slaapkamers op de verdieping een einde aan het slapen in bedompte bedsteden, iets wat in oude visserswoningen nog lange tijd zeer gebruikelijk was. De 20e-eeuwse woningbouw-architectuur mag zich trouwens door de inven-

■ Traditionele houten visserswoning en moderne stenen woning op Urk. Aquarel door C. Vreedenburgh, 1930. Collectie Zuiderzeemuseum.

tarisatie van jonge monumenten (gebouwen die dateren uit het tijdvak 1850-1940) sinds een jaar of vijftien in een nieuwe belangstelling verheugen, zowel landelijk als lokaal.

Werken

De Urker bevolking groeide in de periode 1800-1940 spectaculair. Vooral dankzij een geboortecijfer dat voortdurend ruim boven het Nederlandse gemiddelde lag, klom het aantal eilandbewoners op van zo'n zeshonderd naar ruim vierduizend. Deze getallen vertroebelen dat in de decennia rond 1900 vele eilandbewoners elders in hun levensonderhoud voorzagen. Omdat de Urker visserij toen te weinig opleverde om alle monden te voeden, zochten jonge mannen werk in de Hollandse loggervisserij en in de fabrieken van de Zaanstreek en Twente. Veel Urker meisjes werkten als dienstboden in West-Friesland en in steden als Amsterdam en Haarlem. Het

eilandleven en de familiebanden bleven echter trekken, zodat velen die het eiland uit economische nood verlaten hadden na verloop van tijd toch terugkeerden. Vooral als er elders werkgelegenheid wegviel, bood de eilandgemeenschap oud-Urkers een sociaal vangnet. Pogingen van het gemeentebestuur om buiten de visserij om extra arbeidsplaatsen te creëren, waren weinig succesvol. Een manden- en stoelenvlechterij, een vismeelfabriek en een sigarenmakerij waren slechts een kort leven beschoren. Pas de uitvoering van het Zuiderzeeproject, waarmee in 1926 een daadwerkelijk begin werd gemaakt, bood nieuwe werkgelegenheidsperspectieven. Bij de aanleg van de Noordoostpolder waren in 1938 maar liefst 123 Urker mannen betrokken.

De afsluiting van de Zuiderzee in 1932 maakte een einde aan de zoutwatervisserij op dit grote water. Voor de Urkers was het een minder dramatisch feit dan voor menige andere visser aan de kusten van de Zuiderzee. De eilandbewoners hadden zich namelijk vanaf het einde van de 18e eeuw in belangrijke mate toegelegd op de visserij langs de Nederlandse en Duitse Noordzeekust. Er werd ook op de Zuiderzee gevestigd, maar meestal slechts gedurende een gedeelte van het jaar. Alleen als ansjovis en haring zich in het voorjaar en de zomer in de Zuiderzee vertoonden, waren alle Urkers daar te vinden. Mede dankzij de Zuiderzeesteunwet konden enkele vissers overstappen op zoetwatervisserij in het IJsselmeer. De meeste Urker vissers concentreerden zich echter op de Noordzee, een viswater dat hen na de Tweede Wereldoorlog nog gouden jaren zou brengen. De vissersvloot van de eilandbewoners was reeds vóór 1940 in belangrijke mate gemotoriseerd, waardoor die zich onderscheidde van vele andere vissersplaatsen. Deze motorisering en de bereidheid van de vissers om nieuwe vangstmethoden uit te proberen, zorgden ervoor dat Urk ondanks de veranderende geografische omstandigheden een écht visserijcentrum bleef.

Het vervolg van dit artikel, met nog meer nieuw verworven inzichten over Urk, leest u in Peperhuis 9. ■

Nieuw Land Erfgoedcentrum

André Geurts is als wetenschappelijk onderzoeker werkzaam bij het Nieuw Land Erfgoedcentrum (NLE). Dit centrum is per 1 februari 2004 ontstaan uit een fusie van Provinciaal Archeologisch Depot Flevoland, Nieuw Land Poldermuseum, Rijksarchief in Flevoland en Sociaal Historisch Centrum voor Flevoland. De gemeenten Urk, Dronten, Lelystad en Zeewolde alsmede het waterschap Zuiderzeeland nemen deel aan de fusie door hun statische en semi-statische archieven in beheer te geven aan het NLE. In een nieuw gebouw aan de Oostvaardersdijk in Lelystad worden depots, onderzoeksfaciliteiten (waaronder een studiezaal, mediatheek en bibliotheek), zes vaste presentaties, een ruimte voor tijdelijke tentoonstellingen, vergaderzalen, een restaurant en een winkel ondergebracht. In het voorjaar van 2005 opent het centrum zijn deuren voor het publiek.